
ПРОГЛААС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2006 (год. XV), ISSN 0861-7902

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

Елена НАЛБАНТОВА

ЗАВЕТЪТ НА ИЛИЯ БЛЪСКОВ КЪМ ВНУЧКИТЕ МУ КАТО ДОКУМЕНТ НА СОЦИАЛНАТА ПРАГМАТИКА

With the presented work the author aims to introduce to the academic audience one unpublished text by Iliya Blaskov, writer from the period of the Bulgarian National Revival. The author also analyzes the examined text as a document of the social pragmatics. This text is a unique moral testament, left by Iliya Blaskov to his granddaughters. It helps to look at some not very popular spheres of the daily relations in the beginning of the 20th century. Along with that, the Testament systemizes the basic principles of the view of life of the writer, which can be traced in his fictional writings.

Предлаганият текст е записан от Илия Блъсков в отделна тетрадка, съшита на ръка и съдържаща 15 листа, големина приблизително осмина, която се съхранява в ДА – Шумен, във фонд “Илия Евтимов”, основан от един от внуците на писателя, син на най-малката му дъщеря Стефка. Ръкописът носи заглавие “Завет. Дядо към внучките си” и е адресиран до Мария и Иванка Атанасови Захариеви, деца на Райна – дъщеря на писателя от първия му брак.

В този текст е събрано единственото богатство, което живеещият в крайна бедност Ил. Блъсков може да остави на своите наследници – опитът му на възпитател. Написан с голяма любов, Заветът трябва да подпомогне двете малки момиченца в тяхната адаптация към света на възрастните.

Текстът, разбира се, дава известна информация за трагедията на семейството на Райна, чийто съпруг ослепява съвсем млад; припомня за все позасилващата се слепота и на нейния баща, който – въпреки операциите, на които се подлага – през следващите години изгубва почти напълно зрението си. Онова, което ме предизвиква да го предложа за публикация обаче, е рядката възможност, която той дава, да възстановим един вариант от възпитателните процедури, на които в началото на ХХ в. българското общество подлага своите малолетни членове.

Лишен от възможността непосредствено да общува с тях и да им въздейства нравствено, моралистът Блъсков избира писаното слово, за да формулира своя Завет към момиченцата. Като познаваме неговото внушително по обем и по продължителност на създаването си книжовно наследство, духът на този Завет не ще ни учуди. През целия си живот, във всичките си разнообразни по жанр прояви Ил. Блъсков остава при нравствената проблематика, целия свят и всички прояви на човека той преценява през призмата на нравствеността. Ако си спомним, че от първата си печатна изява – превода и издаването на книгата “Десет заповеди божии” през 1856 г., до последните “Книжки за прочит на всекиго”, излизали в продължение на много години след Освобождението, той не е спирал да проповядва нравствени добродетели, този Завет ще застане на своето естествено място в непрестанните усилия на Ил. Блъсков да моделира етичните норми на поведение в българското общество.

Написан от един книжовник, който се формира като манталитет и се реализира като педагог през втората половина на ХІХ в., този Завет отразява и част от нагласите в българското общество именно от това време. В него можем да разчетем както възпитателни идеи, представителни изобщо за възрожденската ни дидактична книжнина, така и специфични за Ил. Блъсков предпочитания в границите на етичната проблематика.

Най-напред от този текст можем да видим какво е разбирането на Ил. Блъсков за детето. Той не споделя възгледа за детската душа като *tabula rasa*, присъщ на някои български педагози още през ХVІІІ в., които твърдят, че невръстната психика е “бело платно” – “у каква го боя туриш, такова станет” (Йосиф Брадати). В Завета можем да разчетем дълбоко вкорененото в миросгледа на автора схващане за човека като божествено творение, създадено изконно добро, но и надарено с правото на свободен избор. Блъсков внушава на децата, че те са добри по природа и че само от тях зависи “да се запазят добри”, че всеки човек притежава заложен от твореца нравствена мярка – “глас Божий, глас ангелский” – наречена съвест, която

по един ирационален начин сигнализира за качеството на нашето поведение и наистина е въпрос на личен избор дали ще се съхраним добри. Книжовникът е убеден във възможността поведението да бъде насочвано чрез възпитание, като целта на възпитанието е именно тази — подпомагането на детето в избора му на поведение. Вярата, че момиченцата приемат и запаметяват “всичко, щото ви се казва”, го подтиква, макар и полусляп, да се заеме с писането на Завета.

Старият книжовник се стреми да моделира у внучките си адекватно социално поведение, целящо максималното туширане на отклоненията от една предварително зададена колективна норма. Не стимулиране на индивидуалистични импулси, а вглеждане и вслушване във вече утвърдени правила, е същността на този Завет. Добродетелността е в послушанието и мълчанието. Социализацията на детето, така, както ни я представя Блъсков, е в безпрекословното приемане на нормите на възрастните и в максималния стремеж и дори страх от тяхното нарушаване и от поведение, което се отклонява от тях.

Именно тук можем да откروим промяната, настъпила в оценката за нравственото състояние на българското общество в сравнение с времето на споменатите вече книжовници от XVIII в. Ако четем нравоучителните слова на Йосиф Брадати и неговите съвременници, ще останем с впечатлението, че българският човек е затънал не само в невежество, но и във всякакви пороци. От текста на Ил. Блъсков можем да усетим настъпилата промяна в благородяването и цивилизоването на обществото, това, че то в някаква степен се е доближило до представата на възрожденския интелегент, какъвто е авторът, за добродетелност и почтеност. За малко повече от сто години българското общество е добило физиономичност, до голяма степен удовлетворяваща критериите на моралиста. Именно то вече е носител на нормата за “прилично” поведение, ето защо от децата се иска “по-много да слушате като говорят другите, а по-малко да говорите”.

Но тук веднага се сблъскваме с едно характерно противоречие, което можем да видим и в други Блъсковски текстове, противоречие, което подсказва нееднозначността в оценката на самия автор за състоянието на неговото общество. Поради особеностите на своя манталитет, той се оказва неподготвен за конфликтите, които модерното общество крие, еманципирайки индивида и давайки шанс на отклоненията от традиционните морални норми. Обществото, което Блъсков приема за идеал, е патриархалната селска задруга с нейния морал, изграден върху колективна взаимопомощ, християнска благочестивост и наследени социални връзки. Още

в повестите си обаче, писани през 60-те и 70-те години на XIX в., той е показал разпадането на този идеализиран от него свят.

Обществото, за което дядото се опитва да подготви своите внуци, е урбанизираният модерен свят с неговите случайни и трудно контролируеми социални контакти. Родът се е разпаднал и илюстрация на това е самият факт, че се налага дядото да общува с внучките си чрез писма, а не непосредствено. Светът на българския човек вече се дели на “моето малко семейство” и “другите”, като наред с “отбраните другарки” са се появили и “лоши деца”, чийто пример не бива да се следва. “Уличните хора”, както ги нарича ценящият домовитостта Блъсков, са отпаднали от желаниа и одобряван модел на поведение, но те преобладават в урбанизираното вече българско общество. Това го подтиква да препоръчва изолирането на децата от външния свят и максималното избягване на общуване извън семейството.

Така естествено се стига и до една друга тема, характерна за нравоучителната книжнина на Възраждането – темата за приятелството. Дядото се опитва да преодолее възможното влияние на връстниците върху момиченцата, страхува се, че общуването между децата може да отслаби влиянието на семейството, и затова отделя толкова много място на взаимоотношенията с другарките – от една страна, той приема нуждата от общуване и предписва родителите да препоръчат приятелското обкръжение. От друга страна, обаче, дори това санкционирано приятелство го плаши със своята неконтролируемост и той препоръчва то да се ограничава максимално. Заветът се опитва да предвиди възможните отклонения в поведението на децата от правилата на обществото, за да ги заклеими като нежелани и опасни (“пазете се да не станете омразни на другите”). Още във въведението си той огласява, че знае кое е добро и не е нужно децата сами да търсят отговор на този въпрос. Във финала зарича децата да запишат “със златни букви” и за “веки веков” неговите старчески съвети в своите млади сърца, като преднамерено подчертаната възрастова опозиция още веднъж акцентира върху търсената фундаментална еднаквост в морала на дядото и внуците му.

Заветът на Ил. Блъсков подсказва, че за неговия автор не е функционална мисълта, че внучките му принадлежат на друго, и то различно поколение. Той не допуска подобно различие, напротив, стреми се да приобщи колкото е възможно по-силно децата към поведението и ценностите на възрастните, и притесненията му идват само от тяхната незрялост, от това, че “тия думи са твърде дълбоки за вас”. Той, разбира се, си дава сметка, че малките момиченца имат различно поведение от възрастните,

но това се дължи единствено на все още неразвитите им умения да са възрастни, а не на някакво поколенческо различие. Макар че българската словесност е огласила още през 70-те години на XIX в. конфликта “стари – млади”, за морализатора Блъсков тази опозиция не е привлекателна и той я игнорира в отношението си към момиченцата. Онова, което непрестанно им внушава, е послушание спрямо възрастните и следване на модела на тяхното поведение, а евентуалният опит за отклонение от него е заплашен със санкции.

Прилаганото в Завета възпитание цели, като не подкрепя индивидуалната независимост и автономия, да направи процеса на израстване плавен и безкризисен по отношение на личностната идентичност на децата. Като ги третира като все още непораснали възрастни, този начин на възпитание им внушава всички отговорности и задължения, които имат и техните родители.

Блъсков внушава неподлежащо на обсъждане наличие на социална йерархия, произтичаща от идеята за съществуването на Бога – “нашия общ Отец” – и проповядва необходимост от приемането ѝ като ключ към безпроблемната социализация на човека. Светът се крепи върху принципа на подчинението и колкото по-добре човек се научи да се подчинява, толкова по-безконфликтно ще живее. Особено ясно тази идея изпъква при описанието на поведението, от което дядото се опитва да отклони своите внуци.

Завета към децата можем да видим не само в контекста на Блъсковия интерес към етичната проблематика, а като текст, фиксиращ условията на финал на първия етап в един изключително важен социален процес – процеса на смяна на стандартите за социално общуване и светско поведение. Основният смисъл на цялото послание на Завета е “Бъдете умерени във всичко” – в игрите, в яденето, в говоренето и пр. Неумереността, невъздържаността е всячески потискана и отхвърлена, човешките афекти са обект на контрол.

Процедурите по възпитание на самоконтрол българската книжнина започва да осъществява още през XIX в. с прежеждането и популяризирането на ръководства по “благонравие”, чиято цел е да отхвърлят естествените реакции на хората и да регламентират обществено поведение, следвано от социалния човек. Така книжнината дава своя принос за процеса на преобразуване на българския живот и за превръщането на следпатриархалния свят в удобно място за живеене чрез огласяването на консенсус по формите на поведение. Макар че не се спира обстоятелствено на

въпросите на “добрия тон”, Заветът препоръчва следването на неговия фундаментален принцип – учтивостта. Привлекателното човешко поведение се свежда до: “послушанието към родителите ви, сестринска обич помежду ви, още и мирно и любезно прекарване със съученичките ви и съседните ви деца”. В Блъсковия “Завет” можем да разчетем стремеж към потискане на външните реакции, към самоконтрол и при говорене, и при действие (първо мисли, после говори; говори малко; не влизай в конфликт; не върши “лудини” и пр.).

Съветите на дядото са насочени към осигуряване най-напред на духовно и физическо здраве. Физическото здраве според Блъсков се запазва чрез умереност (не тичайте; не преяждайте), а духовната хармония се постига чрез любовта към Бога и ближните. В Завета се е отложила “памет” за основните постулати на християнската етика. Не случайно посланието започва с напомнянето на християнските длъжности на децата – любовта към “нашия общ баща” и почитането на неделните и празничните дни. Непосещаването на църква и незачитането на празничните дни е грях според християнската етика. Най-големият грях обаче, който произтича от неспособността да се приеме светът такъв, какъвто е, е изпадането в отчаяние и протестът или противенето срещу сполетялото човека нещастие. Невръстните внуци на Блъсков са се сблъскали с голямото човешко нещастие – слепотата на своя баща – и старецът бърза да предвари тяхното недоволство или отчаяние. Вероятно съобразявайки се с тяхната възраст, Блъсков не навлиза в богословските корени на съвета да се приемат нещастията без протест, но прагматичното обяснение, което дава, всъщност компрометира един друг негов съвет – децата да се молят на Бога “да подарява вам и на родителите ви здраве и добрини.” Това не е единственото противоречие, което можем да открием в Завета, чието единство се крепи върху идеята за послушанието и в този смисъл за приемане на посланията му безкритично.

Другите съвети са предназначени да подпомогнат социализацията на децата – спестовността и трудолюбието; лъжата и кражбата; приятелството. Тук особено място е отделено на честността. Блъсков разбира, че идеята за *чест*-ност е фундаментална за всяка етична система и той я формулира като сентенция. Темата за честността въвежда и понятията срам и съвест, които той се опитва да опише. Както може да се очаква, и те са разположени в руслото на една нравственост, която изисква от човека максимално да пренебрегва собствените си афекти и да се стреми към одобрението на околните. Така идеята за самоконтрол е доведена до край –

целта на възпитанието е да направи човека неконфликтен, като избягва възможните противоречия не само с най-близкото си обкръжение, но и с хората изобщо. За целта се препоръчва именно отказът от лични предпочитания и нестандартни действия или мисли. Най-страшното нещо, което може да те сполети, според този морал е другите да те отхвърлят. Представата, че най-тежката санкция е изключването от общността, разкрива една етика, която се гради върху критериите на общественото мнение. Оценката за личността произтича отвън – “от своите и чуждите хора”. Целта на поведението е спазване на благоприличие, “особено с външно лице”.

Заветът е пропит от духа на конвенционалност, той отхвърля нуждата от изграждане на индивидуалността на децата и е илюстрация на противоречивите процеси, протичащи в българското общество в началото на ХХ в. Към 1906 г., когато е написан, Блъсковият Завет се конкурира с една социална ситуация, която се е отдалечила от критериите на стария книжовник за прилично поведение. Докато българският (литературен) човек вече е открил вътрешния драматизъм и противоречие на битието, Блъсков си остава – нека си послужим със словото на съвременниците му – “човек от миналото”.

ДЯДО КЪМ ВНУЧКИТЕ СИ
(ЗАВЕТ)
Илия Блъсков

Многообични мои мили и драги внучки Марийке и Иванке,

Вярвам, че вие вече сте деца, които разбирате какво е добро и какво зло, вярвам, че вие имате вече такова добро сърце, щото да приемате, да запаметявате всичко, щото ви се казва за ваше добро; затова и аз се заемам да ви дам писмено моите отечески съвети, доколкото може да ги поеме вашата още крехка възраст. Послушайте ме сега с голямо внимание.

По-преди ще ви кажа доколко ми е жално, като си помисля, че аз съм вече стар, че единът ми крак е в гроба, и аз не имах това щастие да бъда близо до вас, да ви се порадвам, да ви се понагледам, но кой знае, Бог може да ме сподоби, щото да се сберем един ден и да изпълни моето и ваше добро желание. Тая надежда ме крепи и утешава.

* * *

Преди всичко, ще ви моля да обичате и почитате нашия общ баща - милостиваго Бога и Господа Нашего Исуса Христа. Сутрин, вечер на лягане, на ставане не забравяйте да му се молите да подарява вам и на родителите

ви здраве и добрини. Нека на вашите млади души да бъде сладко и леко, когато изкажете вашите молитви било пред светицата у дома, било в светата църква. Имайте за весел и приятен неделния или празничния ден само когато изпълните вашата длъжност към Бога и направите някоя добрина. Засега да направите някоя добрина с пари не можете, но вие можете без пари да направите много по-голяма добрина, а те са: послушанието към родителите ви, сестринска обич помежду ви, още и мирно и любезно прекарване със съученичките ви и съседните ви деца. Повярвайте ми, ако че правите така, вашите празнични дни ще ви бъдат винаги светли, весели и приятни.

* * *

След Бога вие трябва да обичате и почитате вашите родители. За горкия ваш баща вие, за неговото нещастие, трябва от сърце да го милеете, но никак не трябва да скърбите, нито пък да плачете за това. Ако да бяха му спомогнали сълзите ни, аз бих плакал цял месец, но с това ние не ще направим друго, освен самаго него да наскърбяваме, че и нашето здравие да повреждаме. Това, с което вие можете да угодите и отчасти да успокоите вашия добър баща, е да чува той, че вие слушате майка си, че говорите умно, че се занимавате с уроците си или прочитате някои занимателни и полезни книги, че вие, две сестрички, се обичате, се разговаряте сладко, никога не се сбутвайте, както правят другите невъзпитани деца и всички тия ще облекчават тежките мъки на баща ви.

Виждал съм, драги мои внучки, виждал съм лоши деца, които с лошото си поведение, с непослушанието си, с безчинията си, с лудините си, с лошите си мръсни думи са ставали тегота не само на своите родители, но и на всички хора. Мили мои деца, ако да знаех, че вие ще изпаднете да бъдете с лошото си поведение омразни на родителите си и на другите хора, повярвайте ме, че с това щяхте да ми прибавите, както на мене, така и на родителите си, други по-тежки мъки, на душата и на тялото им. Вие сте още малки, но вярвам, че разбирате доколко лошо нещо е да бъде едно момче или момиче омразено от другите. Помислете си каква полза от един живот на едно момиче, когато то не е обикнато от своите и чуждите хора! А какво щастие е за него, когато всички го обичат, радват му се и му захвалат. Но аз като ви зная доколко сте добри, като зная, че Бог ви е надарил с една добра майка и с един милостлив баща, вярвам, че никога не ще оскърбите нито родителите си, нито мене – вашия стар дядо.

* * *

Сега да поговорим за друго.

Знаете ли какви мъки тегли едно момиченце като вас, когато е болно? (Бог да ви пази!) Болното не му се яде, не му се пие. Кога дружките тичат на двора, по полето и си играят весело, болното е принудено цял ден да бъде затворено и да лежи на постелята, да пъшка, да охти от болезки. Освен това болното е принудено да преглъща сякакви горчиви лекарства, прочее, хубаво ли е да бъде човек болен? Не е ли много по-хубаво да бъдем здрави? Но ние познаваме добрината на здравието чак когато се поболеем, а болестите не дохождат от никого друго, а само от нас. Най-доброто средство, за да бъдем винаги здрави, е дордето не сме се поболели, да се пазим. Наистина, че сега родителите ви пазят, но и вие още от сега трябва да цените здравето си и самички да се учите да го пазите. Недейте тича много до изпотпяване; усетите ли, че ви е малко хладно, побързвайте да се затоплите; недейте преяда, да не ви е тежко на стомаха. Недозрели плодове нито кусвайте, а от зрелите яжте само с позволението на родителите си. Често преговаряйте тоя стих:

“Въздържание дава здраве и ягкост,
а пресищането – болест и слабост.”

* * *

Аз зная, че родителите ви често ви дават по 5–10 ст., за да си купите нещо за ядене. Но вие се учете от сега да не харчите, дето не трябва, учете се да бъдете спестовни. Който не спестява стотинката, не може да види цял лев. Забележете и тоя стих:

“Трудолюбивий и спестеливий от глад никога се не бои.”

* * *

Най-срамно и грозно нещо е лъжата и кражбата. Защото зная, че и вие се гнусите от тия две големи грешки, то срамувам се да ви давам съвет против тях. Колкото до лъжата, като зная, че децата обичат да си послъгват на шега, съветвам ви да знаете, че лъжата и на шега е опасна. Винаги и във всичко старайте се да бъдете честни. Вземете ли от някого нещо чуздо за потребата си, щом си свършите работата, върнете го. Обещаете ли се някому да му направите някоя помощ или добрина, недейте забравя да изпълните обещанието си. С малко думи ще ви кажа: бъдете честни в думите си, бъдете честни в работата си, бъдете честни и чисти дори и в мислите и желанията си. Тия думи са доста дълбоки за вас, но аз ще се потруда да ви ги обясня друг път. За сега само това ще кажа: когато ще говорите особено с вънкашно лице, по-преди помисляйте дали думата ви ще бъде на място,

и тогава я изговаряйте. Недейте се учи много да говорите, то не е похвално толкова. По-добре е да говорим по-малко, че умно, а не много да дрънкаме, че да изговаряме глупости. Като за вас момиченца за сега е по-добре по-много да слушате, като говорят другите, а по-малко да говорите. Заради това и Бог ни е дал една уста и две уши. А като казвам, че повечето трябва да слушате, не ви казвам и уличните деца и хора да слушате, но да слушате само тия хора, които са по-стари, които са по-умни и от тях можете да добиете ум и разум.

* * *

Най-големият и най-полезният съвет за вас, когото мога да ви дам, при това и настоятелно да ви моля да ме послушате, е следующият.

За вас е вече понятна думата: *с каквито се събираш и ти такъв ще станеш; ако се събираш с добри хора и ти ще бъдеш добър, ако се събираш с лоши хора и ти ще станеш като тях*. Ако родителите ви препоръчат някои добри другарки, сбирайте се често с тях, но колкото е възможно по-рядко, а когато се сдружите с отбрани другарки, пазете се да не се докатате макар и на шега, пазете се да не се скарвате, защото това е лош знак. Вие сте сестрички, бъдете неразделни другарки, обичайте се, милейте една за друга така, щото други като вас сестрички, които не се имат добре, като виждат вас, да се срамят и да вземат пример от вас. Вие трябва да сте забелязвали, че когато си поговорите или поиграете, или разходите с добри дружки, със сладки думи, колко ви е весело и приятно, а когато се случи да се сбутате с някои ваши дружки и да се наскърбите, колко ви е мъчно и неприятно.

* * *

Бог, добри мои деца, помежду многото добрини, които е дал на човека, дал му е съвестта, а това не е друго, освен глас Божий, глас ангелский у нас. Вие трябва да сте забелязали, когато направите нещо добро и похвално, усещате у себе си една тайна радост, а когато се случи да направите някоя погрешка, усещате у себе си една скръб, един глас, който ви осъжда, задето сте направили зло. Това, що ви радва, и това, що ви мъчи за погрешките ви, се нарича *съвест*. Ако обичате себе си, ако искате да бъдете винаги добри, слушайте тоя глас. Щом направите погрешка, щом усегите, че съвестта ви мъмри, побързайте да искате прошка от тогава, когото сте оскърбили, побързайте да се поправите. А да се поправите, ще рече да се заречете, че вече няма да повторите погрешката си. Сяко момиченце, което си познава погрешката и побърза да се поправи, има надежда, че ще стане добра душа, а който повтаря погрешките си и не ще да слуша съвестта си, няма надежда да бъде добър човек.

Мои деца! Вие сте, за ваша зла чест, заобиколени повечето с лоши деца. Ако вие се запазите да бъдете добри, ще бъдете едно утешение на родителите си, всеки ще ви се радва, че и вам ще е драго. Но ако престъпвате съветите на вашите родители, вие с това ще умножите още повече техните скърби, че и, не дай, Боже, можете да станете най-злочестите в тоя свят. Но аз зная, че вие никога не ще даже и да си помислите да озлочестите сами себе си, така щото да станете омразени в света. Затова се потрудох да ви напиша тия мои съвети, доколкото може да ги разберете. За по-нататък, ако Бог ми хариже здравие и живот, аз пак ще ви понапиша нещо полезно за вас.

Простете ме, че писмото не е толкова хубаво и мъчно ще го прочетете. Какво да правя, с едно око толкова мога да напиша. Но вие не гледайте хубостта на писмото, а гледайте да запомните съдържанието му и да запишете моите старчески съвети във вашите млади сърца със златни букви, за да ги помните во веки веков.

Шумен

24 август 1906

Ваш дядо: Ил. Р. Блъсков